

Формотворення як основа художньої виразності в образотворчому мистецтві

Анотація. У статті досліджено формотворення як фундаментальний процес створення художньої виразності в образотворчому мистецтві. Проаналізовано основоположні принципи формотворення: цілісність, пропорційність, рівновага, ритм, контраст і нюанс, домінанта, динаміка і статика, які розглядаються в історичній перспективі розвитку мистецьких напрямів. Особливу увагу приділено еволюції підходів до формотворення – від міметичної точності античності й Ренесансу до експериментів модернізму та цифрових форм сучасності. Розкрито значення стилізації та трансформації як ключових прийомів у формотворчому процесі.

Ключові слова: формотворення, художня виразність, образотворче мистецтво, композиція, художній образ, стилізація, трансформація, принципи формотворення, засоби виразності.

Annotation. The article examines form-making as a fundamental process of creating artistic expression in the visual arts. The fundamental principles of form-making are analyzed: integrity, proportionality, balance, rhythm, contrast and nuance, dominant, dynamics and statics, which are considered in the historical perspective of the development of artistic trends. Special attention is paid to the evolution of approaches to form-making – from the mimetic accuracy of antiquity and the Renaissance to the experiments of modernism and digital forms of modernity. The significance of stylization and transformation as key techniques in the form-making process is revealed.

Keywords: form-making, artistic expression, visual arts, composition, artistic image, stylization, transformation, principles of form-making, means of expression.

Проблеми композиції, її закономірності, прийоми, засоби виразності та гармонізації завжди були й залишаються актуальними для художників, архітекторів, музикантів, тобто всіх, чия діяльність безпосередньо пов'язана з творчістю [2, с. 602]. Теоретичні аспекти композиції, що становлять підґрунтя світобудови, є основою створення композиції будь-якого художнього твору. Гармонія, цілісність, симетрія, ритм, що властиві для світу природи, лежать і в основі будь-якого людського творіння – архітектурних будівель, декоративних предметів, літературних і музичних творів, скульптур, картин, театральних постановок і т.д. [8, с. 23]. Творча професія в першу чергу з-поміж інших потребує знання законів гармонії та засобів, що допомагають створювати гармонійні твори.

Результатом творчого процесу є твір, для якого характерні найрізноманітніші форми вираження. Це і архітектурна споруда, і живописне полотно, і ювелірна прикраса, а також театралізована вистава, пісня, кіноопея, звичайний керамічний горщик, національний костюм, дизайн автомобіля тощо. Але твір становитиме художню цінність лише в тому випадку, якщо він створений згідно із законами гармонії та уособлює собою художній образ [2, с. 603]. Форма є одним з основних образотворчих засобів виразності художнього образу.

Образотворче мистецтво від найдавніших часів спирається на низку засобів художньої виразності, серед яких форма займає особливе, фундаментальне місце. Форма – це не просто зовнішня оболонка або силует предмета, а складний художній елемент, що безпосередньо впливає на сприйняття твору мистецтва глядачем, передаючи емоції, ідеї та концепції автора. Протягом історії мистецтва розуміння та використання форми еволюціонувало від примітивних наскельних зображень до

складних абстрактних композицій сучасності, демонструючи невичерпний потенціал цього засобу виразності.

У контексті образотворчого мистецтва форма виступає основним інструментом художника для побудови художнього образу, що передбачає «відображення митцем власного «Я», свого відчуття, особистісного бачення предмета, явища, навколишнього світу» [2, с. 603]. Вона може бути об'ємною та плоскою, геометричною та органічною, статичною та динамічною. Кожен із цих варіантів несе власне емоційне навантаження, породжує певні асоціації та викликає відповідні реакції у глядача. Наприклад, геометричні форми часто сприймаються як стабільні та раціональні, водночас органічні форми створюють враження природності, плинності та життєвості. Саме тому митці свідомо обирають ті форми, які найкраще передають суть їхнього задуму. На думку швейцарсько-німецького художника Пауля Клее, народження форми «розпочинається з точки, яка під час руху утворює лінію. Зміщення лінії формує площину, зустріч або перетин площин зумовлює утворення тіла. Це твердження можна унаочнити, за допомогою, наприклад, графічних редакторів тривимірної комп'ютерної графіки» [2, с. 605].

Особливо яскраво роль форми у створенні художнього образу проявилася в мистецтві модернізму. Художники цього періоду відійшли від традиційного наслідування природних форм і почали експериментувати з власною мовою формотворення. Кубізм Пабло Пікассо (рис. 1) та Жоржа Брака (рис. 2) продемонстрував можливість розкладання природних форм на прості геометричні елементи, створюючи новий тип реальності з множинними точками зору. Формальні експерименти авангардистів відкрили шлях до абстрактного мистецтва, де форма повністю втратила свій предметний характер і стала самоцінним елементом.

Рис. 1. Пабло Пікассо (1881-1973). «Скрипка та гітара», 1913.
Олійні фарби, полотно

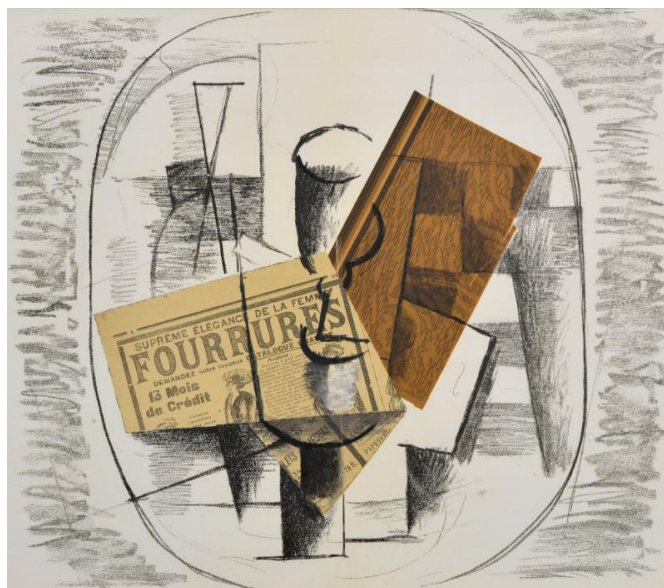

Рис. 2. Жорж Брак (1882-1963).
«Склянка та пляшка», 1963.
Папір, кольорова літографія

Рис. 3. Константін Бранкузі (1876-1957).
«Птах у просторі», 1923.
Матеріал: бронза

У скульптурі форма набуває особливого значення, оскільки тривимірність цього виду мистецтва дозволяє глядачеві взаємодіяти з твором у просторі. Роботи Константіна Бранкузі демонструють, як максимально спрощені, очищені від деталей форми можуть передавати сутність об'єкта більш виразно, ніж реалістичне зображення. Його «Птах у просторі» (рис. 3) зводить форму птаха до витонченої вертикальної лінії, що уособлює ідею польоту, а не його фізичне втілення.

Взаємодія форми з іншими засобами художньої виразності – кольором, світлотінню, фактурою – створює складну систему художньої мови. У живописі імпресіоністів форма частково розчиняється у взаємодії кольорових плям, створюючи враження мінливості та нематеріальності зображеного.

Навпаки, у творах експресіоністів форма часто загострюється, деформується, передаючи емоційну напругу та психологічний стан.

Сучасне мистецтво продовжує експериментувати з формою, розширюючи її традиційне розуміння. Інсталяції, перформанси, цифрове мистецтво пропонують нові способи роботи з формою, включаючи в творчий процес час, рух, інтерактивність. Художники використовують несподівані матеріали, трансформують звичні об'єкти, розмивають межі між різними видами мистецтва, створюючи нові типи художніх форм.

Художники різних епох приділяли особливу увагу вивченню принципів побудови форми, шукаючи в них лише спосіб відтворення дійсності, а й потужний інструмент для передачі ідей, емоцій та створення художнього образу.

Цілісність є основоположним принципом організації форми. Він передбачає, що всі елементи художнього твору мають бути взаємопов'язані та підпорядковані єдиному задуму. Цілісна форма сприймається як завершена та гармонійна, навіть якщо вона складається з багатьох різнорідних компонентів. У живописі, графіці чи скульптурі цей принцип проявляється через взаємодію всіх формальних елементів – ліній, об'ємів, пропорцій, які разом створюють єдину композиційну структуру. Майстри Ренесансу, такі як Леонардо да Вінчі та Рафаель, довели принцип цілісності до досконалості, створюючи гармонійні композиції, де кожен елемент був необхідною частиною загального задуму. У модерністському мистецтві ХХ століття цілісність досягалася вже не через міметичну точність, а через формальні взаємозв'язки ліній, плям та об'ємів.

Пропорції є основою для побудови збалансованої форми. Вони передбачають співвідношення розмірів різних частин твору між собою та щодо цілого. Гармонійні пропорції, такі як золотий перетин (приблизно 1:1,618), століттями використовувалися художниками для досягнення естетичної досконалості. Давньогрецька скульптура, з її канонами пропорцій людського тіла, стала зразком для багатьох поколінь митців. Поліклет у своєму трактаті «Канон» встановив систему пропорцій, де всі частини тіла співвідносилися в певних математичних відношеннях. Ці принципи були розвинуті в епоху Відродження, коли художники, зокрема Альбрехт Дюрер, створювали власні системи пропорцій для досягнення

ідеальної форми.

Рівновага форма у творі є необхідною умовою для його гармонійного сприйняття. Вона може бути симетричною, коли елементи по обидва боки від центральної осі дзеркально відображаються, та асиметричною, коли баланс досягається між видимо нерівними елементами за рахунок їх правильного розташування. У класичному мистецтві переважала симетрична рівновага, що створювала враження стабільності та монументальності. Це чітко видно в архітектурі грецьких храмів і в багатьох живописних творах раннього Ренесансу. Натомість, імпресіоністи та художники наступних модерністських течій часто віддавали перевагу асиметричній рівновазі, що надавало їхнім роботам динамічності та життєвості.

Ритм у побудові форми проявляється через повторення певних елементів чи інтервалів, що створює відчуття руху та організовує простір твору. Ритмічна організація може варіюватися від простого регулярного повторення до складних поліритмічних структур. Особливо виразно принцип ритму проявляється в орнаментальному мистецтві різних культур, де повторюються елементи складних візерунків. У живописі ритм може проявлятися через використання кольорових плям, ліній, об'ємів. Художники-абстракціоністи, такі як Василь Кандинський та Піт Мондріан, використовували ритмічну організацію форми як основу для своїх неміметичних композицій.

Контраст і нюанс – це діалектично пов'язані принципи, що сприяють взаємодії різних форм у художньому творі. Контраст підкреслює відмінність між формами (за розміром, напрямом, характером), тоді як нюанс акцентує увагу на тонких градаціях і переходах. У бароковому мистецтві контраст світла і тіні (кьяроскуро) став основним засобом моделювання форми. Караваджо та Рембрандт використовували різкі світлотіньові контрасти для надання своїм фігурам об'ємності та драматичної виразності. В японському мистецтві, натомість, часто переважає принцип нюансу – тонкі градації тонів і ліній, що створює витончену, медитативну естетику.

Принцип виділення головного елемента (домінанта) та підпорядкування йому інших елементів композиції. Домінанта привертає основну увагу глядача і є смисловим центром твору. Вона може виділятися розміром, кольором, положенням у просторі або іншими засобами. У класичних портретах домінантою завжди є образ моделі, якій підпорядковані всі інші елементи. У пейзажах може домінувати певний природний об'єкт – дерево, гора, вода. У модерному мистецтві домінантою може стати абстрактна форма, кольорова пляма або лінія, яка організовує весь простір твору.

Форми в образотворчому мистецтві можуть бути побудовані за принципом динаміки або статичності. Статичні форми передають ідею стабільності, врівноваженості, непорушності, а динамічні – рух, зміни, напруги. Статика переважає в архітектурі та скульптурі класичних цивілізацій, де горизонтальні та вертикальні лінії, симетрія та стійкі геометричні форми створювали враження незмінності та вічності. Динаміка яскраво проявилася в мистецтві бароко та футуризму, де діагональні композиції, спіралеподібні та хвилясті лінії, асиметрія передавала відчуття руху та швидкості.

Принцип єдності змісту і форми є інтегральним для мистецтва й означає, що форма має відповідати змісту твору, виражати його ідейно-смислову сторону. Обрана художником форма не є випадковою, вона зумовлена тим, що саме він хоче висловити. Монументальні, геометрично чіткі форми єгипетських пірамід і храмів відповідали їх сакральному призначенню та ідеї вічного життя. Гострі, фрагментовані форми експресіонізму початку ХХ століття відображали тривогу та біль епохи світових воєн. А мінімалістичні форми сучасного мистецтва часто

виражають ідеї раціоналізму, технологічності, відмови від негативності.

У побудові художньої форми важливу роль відіграють прийоми стилізації та трансформації. Стилiзація – це навмисне спрощення форми, «видiлення найхарактернiших рис предмета з вiдкиданням неважливих деталей» [2, с. 607]. Трансформація передбачає свiдомi змiни форми задля посилення її виразностi – витягування, стиснення, деформація тощо. Цi принципи широко застосовуються в мистецтвi модернiзму. Кубiсти, як-от Пабло Пiкассо та Жорж Брак, розклали природнi форми на геометричнi елементи, створюючи багатовимiрне бачення предмета. Експресiонiсти деформували фiгуру та обличчя для передачі емоцiйного стану. А художники-примiтивiсти, наприклад Анрi Руссо, стилiзували природнi форми, надаючи їм декоративностi та символiзму.

Принципи побудови форми в образотворчому мистецтвi є не просто технiчними прийомами, а вiдображенням естетичних, фiлософських i культурних парадигм рiзних епох. Вони еволюцiонують разом з розвитком художньої думки, вiдповiдаючи на запити свого часу. Вiд мiметичної точностi античної та ренесансної форми до деконструкцiї форми в авангардистських експериментах ХХ столiття та до цифрових форм сучасного мистецтва – ця еволюцiя вiдображає змiни у сприйняттi свiту та людини.

Розумiння принципiв побудови форми дозволяє не тiльки створювати естетично привабливi твори, а й наповнювати їх глибоким змiстом, перетворюючи форму на мову, якою художник спiлкується з глядачем. Саме тому вивчення цих принципiв залишається фундаментальним завданням як для практикуючих митцiв, так i для теоретикiв та iсторикiв мистецтва.

Таким чином, форма в образотворчому мистецтвi – це не просто зовнiшня характеристика зображення, а потужний iнструмент комунiкацiї, через який митець передає свої думки, почуття та свiтосприйняття. Вона формує простiр для дiалогу мiж художником i глядачем, залишаючи мiсце для iндивiдуальної iнтерпретацiї та спiвтворчостi. Саме тому вивчення форми як засобу виразностi залишається актуальним для розумiння мистецтва рiзних епох i напрямiв, дозволяючи глибше проникнути у смисли, закладенi у художнiх творах.

Список використаних джерел:

1. Кириченко О. Категорiя художнього образу як проблема естетичного освоєння свiту в процесi творчої дiяльностi студентiв художньо-графiчного вiддiлення. *Науковi записки Кiровоградського державного педагогiчного унiверситету iменi Володимира Винниченка. Серiя: Педагогiчнi науки*. Кiровоград, 2016. Вип. 147. С. 77-81.

2. Марущак О.В., Василько В.О., Давидюк А.В., Микитин А.Я., Черненко Д.С. Форма як засiб виразностi у створеннi художнього образу в образотворчому мистецтвi. *Modern directions of scientific research development*. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference. BoScience Publisher (May 18-20, 2022). Chicago, USA. 2022. Pp. 602-610. URL: <https://sci-conf.com.ua/xii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-directions-of-scientific-research-development-18-20-maya-2022-goda-chikago-ssha-arhiv/>.

3. Марущак О.В., Довженко М.В., Мудрак Н.В. Стилiзація та декоративна iнтерпретація як особливий вид художньої творчостi. *Проектування змiсту i технологiй художньо-графiчної пiдготовки та художньо-творчої дiяльностi здобувачiв вищої освiти (студентiв) i молодих учених: збiрник наукових праць / С.Д. Цвiлик (голова) [та iн.]*. Вiнниця: ТОВ «Меркьюрi-Подiлля», 2024. Вип. 3. С. 34-39.

4. Марущак О.В., Кравець В.М., Мудрак Н.В. Декоративний рисунок як

універсальний інструмент умовно-декоративного сприйняття світу. *Актуальні питання науки, освіти і суспільства: теорія і практика*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Умань, 28 жовтня 2022 р.): у 2 ч. Умань: ЦФЕНД, 2022. Ч. 1. С. 73-74.

5. Марущак О.В., Масюк В.О. Декоративність як форма організації художнього образу. *Сучасні тенденції підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2022. Вип. 5. С. 187-192.

6. Марущак О.В., Романенко С.В., Будикіна Б.С., Павловська Є.А. Художньо-образна мова формування декоративної композиції. *Scientific Research: Theoretical Foundations and Practical Applications*. Proceedings of the VII International scientific and practical conference. (January 24-26, 2024) Vienna, Austria, International Scientific Unity. 2024. Pp. 57-61. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/01/Scientific_research_theoretical_foundations_and_practical_applications.pdf

7. Марущак О.В., Соловей В.В., Давидюк А.В., Хуан Чжічунь, Заєць Л.В. Створення художнього образу виробів декоративно-ужиткового мистецтва у проєктно-художній діяльності. *Innovative development of science, technology and education*. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2024. Pp. 466-476. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovative-development-of-science-technology-and-education-18-20-01-2024-vancouver-kanada-arhiv/>.

8. Соловей В.В., Марущак О.В., Лукова О.М., Багрій Д.С. Навчання майбутніх учителів трудового навчання та технологій основам композиції у декоративно-ужитковому мистецтві. *Сучасні технології підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2021. Вип. 3. С. 22-28.